

DOI:10.35774/app2022.02.193
УДК 343.148

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного
університету, провідний фахівець
Тернопільського НДЕКЦ МВС України
ORSID: <http://orsid.org/0000-0001-9952-3423>

ТИПОВА СЛІДОВА КАРТИНА В ОКРЕМИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ТА КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНАХ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Висвітлено особливості типових слідів, які утворюється при вчиненні неповнолітніми окремих насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів. Досліджено вплив психофізіологічних властивостей особи неповнолітнього злочинця, способів вчинення, предметів злочинного посягання та інших обставин на типову слідову картину в окремих насильницьких та корисливо-насильницьких злочинах. Обґрунтовано значення слідової картини у розслідуванні окремих насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми.

Ключові слова: криминологічна характеристика злочинів, слідова картина, особа неповнолітнього злочинця, особа потерпілого, спосіб вчинення злочину, місце, час вчинення злочину.

Pilyukov Yu.

One of the most important elements of the forensic characterization of crimes is the trace pattern, which is displayed in the form of typical traces characteristic of minors

It has been proven that the most typical crimes committed by minors are criminal offenses of a violent and selfish-violent nature, which include: murder, intentional infliction of bodily harm, theft, robbery, robbery, extortion, crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person, hooliganism etc.

The purpose of the article is to highlight the features of the trace picture that is formed during the commission of certain violent and self-serving violent crimes by minors and its significance for the investigation of criminal offenses of the specified category.

The commission of criminal offenses of the specified category by minors is accompanied by the formation of a number of typical traces, the characteristic features of which depend on the methods of their commission, objects of encroachment, place, time and psychophysiological features of the minor criminal.

The specificity of the psychophysiological characteristics of teenagers, their social and mental immaturity, combined with the lack of criminal "experience" and professional skills, leads to leaving numerous traces of various origins at the scene of the incident. The trace pattern at the scene of the crime can also be influenced by the state of alcohol or drug intoxication, which is often in which minors are at the time of committing crimes.

A change in the physical environment, the presence of tools used by criminals to commit a crime, personal belongings lost at the scene, traces of reflections - hands, feet, shoes, tools, micro-objects, and the victim's body are considered to be a typical trace picture of the commission of robberies and robberies. , bruises, sores, open wounds, etc.

Traces of violent actions, struggle and resistance of the victim, presence of separate elements of torn clothing, traces of blood, semen, skin epithelium, hair, saliva, presence of hematomas, wounds, bruises, etc. on the victim's body are characteristic of rape.

Characteristic signs of traces that indicate the commission of a crime by minors are forensically significant biological signs of their appearance that remained in the memory of witnesses and victims, as well as signs of human traces (hands, feet, shoes) found at the scene of the incident, the results of which research, can confirm or deny the proposed version about the commission of a crime by a minor. Thus, the involvement of a minor in a crime can be evidenced by the presence at the scene of a headdress, handprints, shoes, the size characteristics of which will correspond to the criminal's teenage age.

Conclusions. *The following pattern in individual violent and selfish-violent crimes committed by minors depends on the objects of the offense, the methods, time and place of their commission, as well as the psychophysiological characteristics of the person of the minor offender.*

The value of the trace picture in the investigation of crimes committed by minors is determined from the point

© Юрій Пілюков, 2023

of view of its informativeness of the totality of information carried by the traces left behind. Trace analysis can provide the necessary information to identify other evidence, establish a model of a criminal event, put forward versions, plan and choose the direction of the investigation, as well as predict the possible behavior of a juvenile offender during investigative (search) actions.

Keywords: forensic characteristics of crimes, trace picture, the identity of the juvenile criminal, the identity of the victim, the way the crime was committed, the place, time of the crime.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх є найбільш негативною частиною їхньої де-віантної поведінки, тобто такої, що відхиляється від встановлених соціальних норм та існуючих правил. Кримінальні правопорушення, які вчиняються неповнолітніми відрізняються суттєвою суспільною небезпекою, що свідчить про гостру потребу у якісній та ефективній протидії цій злочинності.

Велике значення щодо протидії злочинності неповнолітніх має вжиття державою комплексу різноманітних заходів, серед яких – якісне розслідування злочинів. Слідча та судова практика свідчить про те, що злочини, вчинені неповнолітніми, мають низку відмінних особливостей, не враховувати які означає не забезпечувати цілеспрямований і диференційований підхід до їхньої протидії. Визначенню оптимальних напрямів розслідування та шляхів запобігання злочинам, що вчиняють неповнолітні, сприятиме аналіз одного з найважливіших елементів криміналістичної характеристики – типової слідової картини, що може утворюватися при вчиненні кримінальних правопорушень. Чітке розуміння сутності та змісту терміну «слідова картина», має не лише теоретичне значення, а й практичне спрямування під час розслідування та попередження злочинів, вчинених неповнолітніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слідову картину злочинів, як елемент криміналістичної характеристики досліджували провідні вітчизняні та зарубіжні вчені: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, О. М. Завадський, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмичов, В. К. Лисиченко, Т. О. Моїсєєва, С. П. Мітрічев, В. А. Образцов, М. А. Погорєцький, О. Р. Росинська, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Заслугують на увагу наукові праці Л. В. Дундич, А. І. Довганя, Р. В. Карпенка, І. В. Пирога, Р. А. Риб'янця, Н. В. Сметаніної, І. В. Сороки та ін, що стосувались криміналістичних характеристик та особливостей розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми. Наукові розробки вчених справедливо вказують на важливість подальшого дослідження слідової картини злочинів, вчинених неповнолітніми, як одного з найважливіших елементів криміналістичної характеристики.

Метою статті є висвітлення особливостей слідової картини, що утворюється під час вчинення неповнолітніми окремих насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів та її значення для розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Кримінального Кодексу України, особи, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, підлягають притягненню до кримінальної відповідальності. Законодавством України передбачено поділ таких осіб на окремі вікові категорії, для яких встановлено відповідні процесуальні гарантії захисту їх конституційних прав. До однієї з таких категорій осіб відносять неповнолітніх, які потребують підвищеного захисту з боку державних органів та посадових осіб. З огляду на це, розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами виділяються в окремий порядок провадження, в якому встановлюються додаткові процесуальні гарантії захисту особистих прав неповнолітніх.

Статтею 22 КК України до кримінальної відповідальності притягуються особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістьнадцять років. Виключенням є тяжкі та особливо тяжкі злочини, відповідальність за які настає з чотирнадцятирічного віку. Таким чином, поняття «особистість неповнолітнього злочинця» можна розглядати, як особистість людини, яка не досягла повноліття та вчинила суспільне діяння, заборонене законом.

До найбільш поширених кримінальних правопорушень насильницького та корисливо-насильницького спрямування, що вчиняються неповнолітніми особами відносять:

- злочини проти життя і здоров'я особи: вбивства, навмисні заподіяння тілесних ушкоджень;
- злочини проти власності: крадіжки, грабежі, розбої, вимагання;
- злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: зґвалтування, інші насильницькі дії сексуального характеру;
- злочини проти громадського порядку та моральності: хуліганство тощо [1].

Слід зауважити, що типові криміналістичні характеристики кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, певною мірою різняться від аналогічних, що вчиняються дорослими злочинцями. В юридичних джерелах під криміналістичною характеристикою розуміють систематизований опис даних про загальні, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) кримінальних правопорушень.

Одним з основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, поряд із особою злочинця та потерпілого, способами вчинення злочину, предметами злочинного посягання, місцем та часом вчинення, є слідова картина. Дослідження цього елементу криміналістичної характеристики має важливе значення для розслідування злочинів, оскільки сліди кримінального правопорушення тісно пов'язані з обстановкою на місці події, особою злочинця та способами його вчинення, що відіграє важливу роль в організаційному і тактичному забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій. Отже, слідова картина є джерелом інформації про подію злочину та, відповідно, особу злочинця.

Так, М. В. Салтєвський під терміном «слідова картина» злочину розуміє єдність матеріальних та ідеальних слідів, тобто матеріальну й ідеальну слідову обстановку, яка відображає та зберігає різноманітну інформацію про конкретну подію злочину та особу, яка його вчинила [2, с. 149].

В. О. Коновалова зазначає, що слідова картина злочину становить собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину та поведінку суб'єкта на місці злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення [3, с. 25].

М. А. Погорецький вважає, що безпосереднім джерелом слідів злочину в загальному розумінні є суспільно небезпечний вплив особи, що вчинила злочин, поведінка якої проявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і станів, тобто сама подія злочину [4, с. 20].

У кримінальних правопорушеннях, вчинених неповнолітніми, слідова картина на місці їх скоєння характеризується наявністю певної сукупності слідів. Слідча практика розслідування таких злочинів свідчить про те, що під час проведення огляду місця події, виявляють велику кількість різноманітних слідів, локалізація та механізм утворення яких, вказують на причетність до протиправного діяння саме неповнолітніх осіб.

Специфіка способів вчинення злочинів неповнолітніми ґрунтується на психофізіологічних властивостях осіб цієї вікової групи, умовах зовнішнього середовища та інших факторах, які впливають на систему дій підлітків. Характерною особливістю дій неповнолітніх, зазвичай, є відсутність попередньої підготовки до злочину, яка впливає на вибір неповнолітніми зброя його вчинення та заходів щодо приховування слідів. Такими зброями найчастіше є: підручні засоби та побутові речі – ножі, кастети, ломики, фомки; предмети знайдені, або підібрані поблизу місця події – скляні пляшки, штахети, металева арматура, каміння, тощо.

Так, при вчиненні корисливих злочинів неповнолітні, скориставшись обставинами та ситуацією, намагаються швидко заволодіти безпосередніми предметами посягання і зникнути з місця події. Нерідко неповнолітні щоб вчинити крадіжку з квартири або будинку, проникають до приміщення через квартиру, вчиняють злом або вибивають вхідні двері ногами.

Під час вчинення корисливо-насильницьких злочинів – грабежів, розбоїв та вимагань, групи неповнолітніх, зазвичай, відкрито нападають на потерпілих з негайною вимогою віддати речі, гроші та інше майно, а у випадку їхньої незгоди, насильно вилучають (відбирають) майно. Неповнолітні також можуть відкрито заволодівати матеріальними цінностями потерпілих без попередження – шляхом вибивання такого майна з рук жертви, після чого негайно зникають з місця події, тим самим вчиняють, так званий, грабіж-ривок.

Безпосередніми предметами посягання підлітків, при вчиненні крадіжок, грабежів та розбоїв, можуть бути об'єкти так званого «підліткового асортименту» цінностей – сумочки, мобільні телефони, комп'ютерна техніка, сучасні гаджети та девайси, ювелірні прикраси, гроші та інше малогабаритне майно, яке легко транспортується і приховується.

В більшості випадків під час вчинення хуліганств, умисних нанесень тілесних ушкоджень, неповнолітні заподіюють потерпілим побої, наносять тілесні ушкодження руками і ногами, часто із використанням різних підручних засобів. При вчиненні злочинів, діям неповнолітніх характерні безсистемність, непослідовність, необачливість, хаотичність, а в деяких випадках не логічна жорстокість.

Специфіка психофізіологічних особливостей підлітків, їхня соціальна і розумова незрілість, у сукупності із відсутністю злочинного «досвіду» та професійних навичок, призводить до залишення на місці події чисельних слідів різного походження. На слідову картину на місці вчинення злочину також може

впливати стан алкогольного або наркотичного сп'яніння, в якому часто перебувають неповнолітні під час скоєння правопорушень.

Розглянемо найбільш характерні сліди, які можуть залишатись при вчиненні найбільш типових злочинів неповнолітніми. Вчинення неповнолітніми насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів супроводжується залишенням типових слідів, які характерні для такої категорії кримінальних правопорушень. Наприклад, слідовою картиною вчинення грабежів та розбоїв, вважається зміна речової обстановки у вигляді наявних слідів боротьби, поламаних меблів, розбитого скла і посуду, розкиданих речей.

До типових матеріально-фіксованих слідів, що можуть бути виявлені на місцях їхніх вчинень, відносять:

- знаряддя, які застосовувались злочинцями для вчинення злочину (зброя, інструменти для злому дверей та інших запірних пристроїв);

- залишені (загублені) на місці події власні речі злочинця (головні убори, маски, рукавички, відірвані гудзики, документи, мобільні телефони та інше майно).

Характерними слідами-відображеннями, що були утворені при контакті слідоутворюючих об'єктів з різними поверхнями матеріальних об'єктів речової обстановки є:

- сліди людини (сліди рук, рукавичок, ніг, взуття, зубів);
- сліди інструментів (злому, розрізу, розпилу, перекусу);
- сліди біологічного походження (кров, слина, волосся, епітелії шкіри);
- мікросліди (текстильні волокна, залишки лакофарбового покриття, паливно-мастильних матеріалів).

Наявність на тілі потерпілого забоїв, синців, саден, відкритих ран свідчить про застосування злочинцями насильницьких дій і нанесення йому тілесних ушкоджень. Відповідно, на тілі неповнолітніх злочинців також залишаються подібні сліди, що утворюються внаслідок боротьби і фізичного опору потерпілого.

Типова слідова картина згвалтування, вчиненого неповнолітніми, характеризується наявністю матеріально-фіксованих слідів події та «ідеальними» слідами, що залишились у пам'яті її учасників.

Так, типовими матеріально-фіксованими слідами згвалтування є:

- сліди насильницьких дій, боротьби та опору потерпілої;
- окремі елементи одягу (гудзики, нижня білизна, розірваний одяг із залишками рослинних об'єктів, ґрунту, текстильних волокон одягу злочинця);
- сліди біологічного походження, що залишені на тілі та одязі потерпілої (сліди крові, сперми, епітелію шкіри, волосся, слини);
- сліди тілесних ушкоджень на тілі потерпілої (гематоми, рани, садна на шиї, обличчі, стегнах тощо);
- сліди мікрочастин у піднігтьовому вмісті потерпілої;
- сліди дактилоскопічного, трасологічного, одорологічного походження.

Типовий перелік слідів на тілі та одязі гвалтівника подібний слідам, що лишаються на тілі та одязі потерпілої особи – подряпини, укуси, утворені під час опору потерпілої особи, нашарування волокон від її одягу тощо [5, с. 78].

Характерними ознаками, слідів, які вказують на вчинення злочину неповнолітніми, є криміналістично значимі біологічні ознаки їхньої зовнішності, які залишились у пам'яті свідків та потерпілих, а також ознаки виявлених на місці події слідів людини (рук, ніг, взуття), результати дослідження яких, можуть підтвердити або спростувати висунуту версію про вчинення злочину неповнолітнім. Так, про причетність неповнолітнього до злочину може свідчити наявність на місці події головного убору, слідів рук, взуття, розмірні характеристики яких будуть відповідати саме підлітковому віку злочинця [6, с. 106].

Такі сліди відрізняються невеликими розмірами, значною дислокацією, не тільки в місці проникнення, а й на чисельних об'єктах речової обстановки місця події. Значна кількість виявлених слідів рук вказує на те, що дії неповнолітніх злочинців були пов'язані з підвищеною психологічною напругою, наслідком чого є спітнілість рук, які, при контакті з різноманітними предметами, залишають потожирову речовину у вигляді сліду, який легко ідентифікувати.

Також, до слідів злочинів можна віднести наявні написи та малюнки на стінах, дверях, парканах в місці вчинення злочину, які можуть вказувати на особу неповнолітнього зловмисника. Наприклад, за місцем виконання напису, можна встановити приблизний зріст неповнолітнього, а за почерком – приблизний вік, в якому класі він навчається тощо [7]. Характерною ознакою виконання малюнків та написів неповно-

літніми, буде сам зміст написів, які часто мають цинічний, образливий характер, можуть являти собою відображення емблем та гасел окремих неформальних організацій неповнолітніх.

Висновки. Слідова картина в окремих насильницьких та корисливо-насильницьких злочинах, вчинених неповнолітніми залежить від об'єктів посягання, способів, часу та місця їх вчинення, а також психофізіологічних особливостей особи неповнолітнього правопорушника.

Значення слідової картини у розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми, визначається з позицій її інформативності – сукупності інформації, яку несуть у собі залишені сліди. Аналіз слідів може надати необхідні відомості для виявлення інших доказів, встановлення моделі злочинної події, висунення версій, планування та обрання напряму розслідування, а також прогнозування можливої поведінки особи неповнолітнього правопорушника під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: станом на 28.04.2023 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 04.06.2023).
2. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник : в 2 т. Харків : Основа, 1999. Т. 1. 416 с.
3. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Київ : Факт, 2001. 311 с
4. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 1–53. URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmapp.pdf>. (дата звернення: 01.06.2023)
5. Алексєєв О.О., Весельський В.К., Пясковський В.В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 320 с.
6. Кримінологія ХХ век / под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. СПб. Юридический центр Пресс, 2000. 554 с.
7. Антошук А., Атаманчук В., Комаринська Ю., Курилін І., Міровська А., Патик Л. та ін. (б.р.). Особливості розслідування окремих видів злочинів : мультимедійний навчальний посібник / НАВС. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lecture9.html> (дата звернення: 01.06.2023).

References

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
2. Saltevskiy, M. V. (1999). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. Kharkiv: Osнова [in Ukrainian].
3. Konovalova, V. O. (2001). *Vbyvstvo: mystetstvo rozsliduvannia [Murder: the art of investigation]*. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
4. Pohoretskyi, M. A. (2011). Dokazy u kryminalnomu protsesi: problemni pytannia [Evidence in criminal proceedings: problematic issues]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Seriiia «Pravo» – Journal of the National University «Ostroh Academy». «Law» ser., 1 (3), 1-53*. Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmapp.pdf> [in Ukrainian].
5. Alieksieiev, O. O., Veselskyi, V. K. & Piaskovskiy, V. V. (2017). *Rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv [Investigation of certain types of crimes]*. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
6. Burlakov, V. N. & Salnykov, V. P. (2000) *Krymynolohiya XX vek [Criminology of the 20th century]*. SPb. Yurydycheskyi tsentr Press [in Russian].
7. Antoshchuk, A., Atamanchuk, V., Komarinska, Yu., Kurylin, I., Myrovska, A. & Patyk, L. et.al. (n.d.) *Osoblyvosti rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv [Peculiarities of the investigation of certain types of crimes]*. Kyiv: NAVS. Retrieved from <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lecture9.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.06.2023